

Олександр Межов, Оксана Межова

Формування культуромовних компетентностей майбутніх учителів-словесників і школярів засобами синтаксису української мови

У статті здійснено комплексний аналіз основних підходів і засобів навчання синтаксису української мови у вищій та середній школі, що сприяють формуванню культуромовних компетентностей майбутніх учителів-словесників й учнів закладів загальної середньої освіти. В умовах оновленої освітньої парадигми належне формування культуромовних компетентностей здобувачів вищої і середньої освіти забезпечить інтеграція системно-описового (структурного), когнітивно-семантичного, комунікативно-прагматичного, інтонаційно-пунктуаційного, експресивно-стилістичного, дискурсивного й інших підходів під час навчання синтаксису української мови із обов'язковим залученням внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків. В основі формального аспекту вивчення синтаксису опис структурних типів речення, його формально-граматичної будови, синтаксичних зв'язків і виділюваних на їхній основі головних та другорядних членів речення. Когнітивно-семантичний аспект ґрунтований на взаємозв'язку мови і мислення з позамовною дійсністю, а також пізнавальній функції мови. Здобувачі освіти повинні усвідомлювати логіко-семантичні відношення між компонентами простого і складного речення. Інтонаційно-пунктуаційний аспект неодмінно повинен супроводжувати вивчення структурно-семантичних особливостей речень різних типів, адже правописні компетентності є основою культури писемного мовлення особистості, а інтонаційні – усного. Комунікативно-прагматичний аспект речення спрямований у сферу мовлення і пов'язаний з основною функцією мови – комунікативною. Він передбачає вивчення типів речень за метою висловлювання, їх актуального членування, класифікації та структури мовленнєвих актів відповідно до комунікативної інтенції мовця. Стилістичний аспект уможливорює використання виражальних можливостей різних типів речень у текстах усіх стилів мовлення. Перспективним є дослідження специфіки формування культуромовних компетентностей здобувачів освіти засоби морфології та словотвору.

Ключові слова: культуромовна компетентність, синтаксис, українська мова, учитель-словесник, учень, когнітивно-семантичний, комунікативно-прагматичний, інтонаційно-пунктуаційний, експресивно-стилістичний, дискурсивний аспекти.

Важливим складником і пріоритетним завданням філологічної та педагогічної освіти є культуромовна компетентність майбутніх учителів-словесників, яку формує не лише спеціальний курс «Культура мови і риторика», а й увесь цикл практичноспрямованих лінгвістичних дисциплін в університетах, передовсім таких як «Правописна компетентність учителя», «Практичний курс української мови», «Фонетика і лексикологія української мови», «Морфеміка, словотвір, морфологія української мови», «Синтаксис української мови», «Стилістика української мови». Адже культуромовна компетентність охоплює вміння й навички написання слів відповідно до чинних норм, правильної вимови звуків і звукосполук, словозміни, словотворення та слововживання, нормативного наголошення слів та інтонування висловлень, їх логічної побудови й граматичного оформлення, доцільного й мотивованого стилістичного використання для досягнення комунікативної мети спілкування.

Вагоме місце серед них посідають синтаксичні компетентності, які почасти недооцінюють викладачі, акцентуючи увагу на формуванні правописних і лексичних компетентностей здобувачів освіти. «Синтаксична компетентність, – за визначенням В. Сидоренко, – є однією з основних предметних компетентностей у системі мовних знань, умінь і навичок, необхідних школярам у різних ситуаціях комунікативного дискурсу, що передбачає їхню здатність користуватися усною й писемною літературною мовою, послуговуватися необхідним арсеналом синтаксичних мовних одиниць різних структурних рівнів (словосполучення, речення, текст, складне синтаксичне ціле), синтаксичних конструкцій певних видів і сполучних засобів (сполучникові, безсполучникові, складносурядні, складнопідрядні, складні речення з різними видами зв'язку та ін.) з урахуванням функціонально-стильових різновидів мовлення відповідно до теми, мети, ситуації спілкування, провідних жанрів комунікації» [10, с. 8]. Практика вивчення як рідної, так і іноземної мов неодноразово доводить, що для повноцінного спілкування недостатньо мати багатий словниковий запас, а й треба вміти ці слова правильно поєднувати між собою для продукування зв'язного логічного мовлення з виразним інтонуванням, нормативним граматичним та пунктуаційним оформленням. Нерідко незнання законів синтаксису утруднює порозуміння не лише одномовних, а й різномовних учасників комунікативного процесу навіть при належному рівні

слововживання й словотворення, що призводить до недосягнення комунікативної мети і як наслідок неуспішності мовленнєвих актів. Саме синтаксисові як найвищому ярусу мовної системи підпорядковані фонетичний, лексичний, фразеологічний, словотвірний, морфологічний рівні й стилістичні ресурси кожної мови. Об'єктом вивчення синтаксису, як і інших розділів мовознавства, є слово, але не ізольоване, а у зв'язках з іншими словами, думкою та позамовною дійсністю. Унаслідок такої взаємодії в мовній системі формуються одиниці вищого порядку – словосполучення та речення. А речення є базою для творення вже у сфері мовлення висловлень, складних синтаксичних конструкцій і текстів як основних засобів комунікації між людьми. Щоб уміти правильно конструювати усне й писемне зв'язне мовлення, демонструючи при цьому належний рівень логічного мислення й високу культуру спілкування, майбутньому філологу й викладачеві-словеснику потрібно бездоганно знати закономірності сполучуваності слів у простому реченні, предикативних частин у складному, висловлень у тексті відповідно до національної специфіки синтаксису української мови.

Безпосередньо спрямований у сферу мовленнєвої комунікації, синтаксис забезпечує реалізацію найважливіших функцій мови, серед яких комунікативна, мислетворча, пізнавальна, експресивна. У зв'язку з цим сьогодні основна увага граматичної науки й лінгводидактики спрямована не стільки на формальний (традиційний) аспект синтаксису, скільки комунікативно-прагматичний, когнітивно-семантичний, інтонаційно-пунктуаційний, експресивно-стилістичний тощо у їх тісній взаємодії. Підтвердженням цього є опубліковані на рубежі століть не лише відповідні монографії, статті у фахових виданнях, а й видані для студентів університетів підручники й навчальні посібники із синтаксису української мови, зокрема І. Р. Вихованця, П. С. Дудика, І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк, Н. Л. Іваницької, М. Я. Плющ, К. Ф. Шульжука, А. П. Загнітка, А. К. Мойсієнка та ін., а також підручники з української мови для учнів загальноосвітніх навчальних закладів за редакцією І. Р. Вихованця.

Принципи поєднання системно-описового й комунікативно-діяльнісного підходів у викладанні синтаксису української мови дослідила І. Кухарчук [5], інтеграцію системно-описового, функційно-стилістичного і комунікативно-діяльнісного підходів до вивчення української мови – Т. Донченко і В. Луценко [3], аналітич-

ний аспект навчання синтаксису учнів 8–9 класів – Н. Голуб [2], особливості використання синтаксичного матеріалу в процесі розвитку зв'язного мовлення – Л. Шевцова [13], функціональний підхід у методиці навчання української мови (на рівні синтаксису) – С. Єрмоленко [4], психологічні засади компетентнісного підходу до вивчення синтаксису – М. Пентелюк і Т. Гнаткович [8], формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису – С. Омельчук [7], лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8–9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми – В. Сидоренко [10], сучасні підходи до вивчення категорії звертання в курсі «Синтаксис української мови» для студентів-філологів – О. Межов [6].

Мета пропонованої статті – здійснити комплексний аналіз основних підходів і засобів навчання синтаксису української мови у вищій та середній школі, що сприяють формуванню культуромовних компетентностей майбутніх учителів-словесників й учнів закладів загальної середньої освіти.

Найбільш розроблено у вітчизняному мовознавстві формальний аспект синтаксису, в основі якого опис структурних типів речення, його формально-граматичної будови, синтаксичних зв'язків і виділюваних на їхній основі головних та другорядних членів речення. У шкільному курсі української мови цей традиційний підхід до вивчення синтаксичних одиниць представлено найповніше. Учні детально вивчають закономірності поділу речень за граматичною організованістю на прості і складні, односкладні і двоскладні, поширені й непоширені, повні й неповні, ускладнені та неускладнені, словосполучень – на іменні, дієслівні, прислівникові. Для кращого засвоєння ними типології словосполучень, простих і складних речень на перших уроках синтаксису вчитель може унаочнити структурно-логічні схеми класифікації речень, використовуючи, наприклад, відомий метод інтелект-карт [1; 9].

Якщо поділ словосполучень за категорійно-морфологічним характером головного компонента на іменні (іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові), дієслівні і прислівникові не викликає труднощів в учнів, то розрізнення форм (способів) підрядного зв'язку в словосполученні, особливо керування і прилягання складне для сприйняття. За основною шкільною програмою цей матеріал тепер не

вивчають, проте майбутні вчителі-словесники повинні орієнтуватися у цих проблемних питаннях синтаксису, які вони зможуть висвітлити на факультативах або у класах із поглибленим вивченням лінгвістичних дисциплін, адже на синтаксичних зв'язках побудована вся граматична система мови. Необхідно приділити особливу увагу складним випадкам і варіантам синтаксичного керування у конструкціях на зразок *навчати мови (не мові), вибачати другові (не друга), надіслати поштою (не по пошті), завідувач відділу (не відділом), командувач армії (не армією), доглядати хворого (не за хворим), глузувати, насміхатися з нього (не над ним), їхати по гриби (не за грибами), опанування курсу (не курсом), відгук про книгу (не на книгу), заступник директора з виховної роботи (не по виховній роботі), характерний для нього (не йому), властивий йому (не для нього); узгодження (координації) присудка з підметом: *п'ятдесят один депутат балотується; більшість студентів працювала; багато дітей вивчатиме іноземні мови; чимало людей, які багато років пропрацювали на виробництві, тепер шукають роботу; він був активним учасником Майдану; батько з сином відвідали футбольний матч; виставка-продаж вразила нас; СБУ повідомила; МОН рекомендувало; кореляції прикладки й означуваного слова: народився в місті Києві, їхали вулицею Хрещатик, піднялися на гору Говерла, навчалась у місті Чернівці, редактор журналу «Дзвін».**

Педагог повинен попрацювати над тим, щоб учні навчилися розрізняти односкладні номінативні речення і двоскладні неповні, наголошуючи, що в односкладних називних реченнях не буває обставин місця або часу. За їх наявності при називному відмінку іменника, речення потрібно кваліфікувати як неповні двоскладні, пор.: *Зоря... Цвіти... І гай, і поле... Над ставом верби золоті...* (В. Сосюра); *Біля білої вежі чорне дерево* (Л. Костенко). На пропуск (еліпсис) присудка у наведених двох останніх неповних двоскладних реченнях вказують обставини місця. Проблемним для школярів є також розмежування двоскладних неповних та односкладних (означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових) речень. В односкладних конструкціях *Пливу по хвилі споминів* (П. Воронько); *Нас розлучали з рідними, з життям...* (Б. Олійник); *Радій хлібові не в полі, а в stodолі* (Народна творчість) зацентровано на дії, а не на означеному, неозначеному чи узагальненому її виконавцеві, тому він не потребує відновлення через контекст чи мовленнєву ситуацію,

а речення за структурою й семантикою є повними, зберігаючи інформаційну повноцінність і комунікативну функцію. Учитель має пояснити, що односкладні речення протиставляємо двоскладним, а неповні – повним. При цьому і двоскладні, і односкладні конструкції можуть бути повними й неповними. Якщо у неповних реченнях пропущений головний чи другорядний член відновлюємо з контексту, мовленнєвої ситуації або зі структури самого речення, то в односкладних єдиний головний член самодостатній, незалежний і не потребує відновлення іншого головного члена, пор.: *Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить* (Л. Костенко). Перше речення односкладне означено-особове повне, у якому акцентовано дієслівний головний член, який, вказуючи на першу особу мовця, не вимагає обов'язкового вербалізованого діяча. У наступному неповному двоскладному реченні пропущений підмет відновлюємо не з самої структури, а з попереднього контексту (зрозуміло, що йдеться про *дощ*).

Чимало навчальних годин у школі відведено на опрацювання способів вираження головних і другорядних членів речення, традиційно кваліфікованих як підмети, присудки, додатки, означення й обставини. Проблемним у науковій граматиці й шкільному курсі української мови є розмежування неузгоджених означень і приіменних додатків, обставин і додатків, що оформлені непрямими відмінками іменників із прийменниками чи без них, а також прикладок й означуваних іменників у реченнях на зразок *Плащі (які?) із льону, як з нейлону, блищать (на чому?) на плечах (яких?) лип і кленів...* (Д. Павличко); *Ні співу (чийого?) пташок, ні зудіння (чийого?) комахи не чути* (В. Шевчук); *Повій, вітре, (куди?) на Вкраїну, де покинув я дівчину...* (С. Руданський); *До мене (до кого?) ніч прийшла купати зорі в моїх очах (у чому?)* (В. Лучук); *Можна було подумати, що то кошари (для кого?) для овець, а не хати (для кого?) для людей* (І. Нечуй-Левицький); *Нам слово треба (навіщо?) для життя, для дії* (Л. Горлач); *Господиня-осінь владарює...* (П. Палій). Тому вчитель повинен навести основні критерії й чіткі практичні рекомендації щодо їх розрізнення.

Недостатньо, на наш погляд, у шкільному синтаксисі (на відміну від вишівського, де цьому питанню приділяють сьогодні велику увагу) висвітлено когнітивно-семантичний аспект, ґрунтований на взаємозв'язку мови й мислення з позамовною дійсністю, а також пізнавальній функції мови. Речення є не тільки структурною

(формальною) одиницею, побудованою за певною моделлю (структурною схемою) із головними і другорядними членами, а й знаком ситуації (чи кількох пов'язаних ситуацій позамовної дійсності). Тому учні, крім головних і другорядних членів формальної структури речення, повинні усвідомлювати логіко-семантичні відношення між компонентами простого речення, виділяючи на їхній основі такі семантичні компоненти (семантими), як дія, процес, стан, якісна ознака, кількісна ознака, час, причина, умова, мета, допустовість, місце, напрям руху, діяч (виконавець дії), носій стану, адресат, об'єкт, знаряддя, засіб тощо. У складному реченні потрібно також чітко розуміти логіко-змістові відношення між частинами складнопідрядного речення (означальні, з'ясувально-об'єктні, просторові, часові, причинові, умовні, цільові, допустові), складносурядного (єднально-перелічувальні, приєднувальні, зіставні, протиставні, градаційні), безсполучникового (єднально-перелічувальні, зіставні, протиставні, з'ясувально-об'єктні, пояснювальні, причинові, часові, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові тощо). Школярі нерідко сплутують такі поняття, як причина, наслідок, умова, допустовість, мета, не завжди розрізняють дію, процес і стан, суб'єкт, об'єкт і адресат. А це важливі логіко-семантичні категорії, які лежать в основі мислення людини, пізнання її довколишнього світу.

Інтонаційно-пунктуаційний аспект неодмінно повинен супроводжувати вивчення структурно-семантичних особливостей насамперед неповних речень, однорідних членів речення й узагальнювальних слів, відокремлених, вставних, вставлених компонентів і звертань, а також безсполучникових складних речень і конструкцій із прямою мовою, адже правописні компетентності є основою культури писемного мовлення особистості, а інтонаційні – усного. Шкільна програма з української мови й підручники засвідчують, що інтонуванню різних типів висловлень і розстановці розділових знаків на уроках приділяють належну увагу під час вивчення кожної з цих тем, практикуючи всі види мовленнєвої діяльності учнів – аудіювання (прослуховування текстів із різними видами синтаксичних одиниць), читання та говоріння (виразне читання текстів, переказування, творення власних висловлень тощо) й письмо. Не повинні забувати про цей аспект синтаксису й викладачі університетів, готуючи до роботи в школі вчителів-філологів. Треба роз'яснити їм, що інтонація формується єдністю таких усно-розмовних взаємозалежних якостей: мелодикою, інтенсивністю (силою), наголосом, темпом і тембром мовлення, паузами.

Комунікативно-прагматичний аспект речення спрямований у сферу мовлення і пов'язаний з основною функцією мови – комунікативною. Він передбачає вивчення як у вищій, так і середній школі: а) типів речень за метою висловлювання (розповідних, питальних, спонукальних), інтонацією (окличних і неокличних); б) їх актуального членування на тему (відоме) і рему (нове), орієнтованого на актуальну інформацію для конкретної комунікативної ситуації; в) класифікації та структури мовленнєвих актів, що передбачають адресанта й адресата; г) комунікативної інтенції (наміру, ілокутивної мети) мовця і його впливу на реципієнта, що визначає успішність / неуспішність мовленнєвого акту тощо. У новій шкільній програмі зроблено акцент на цьому аспекті, який супроводжуючи всі розділи й теми, вивчається на рівні найбільшої синтаксичної одиниці системи мовлення – тексту.

Ще у п'ятих – сьомих класах учні отримують загальні уявлення про мовлення, ситуацію спілкування та її складники: адресата мовлення (того, хто говорить або пише), адресанта мовлення (того, до кого спрямоване мовлення), мету й місце спілкування; види мовленнєвої діяльності, її усну та письмову, монологічну й діалогічну форми; текст і його ознаки: тему і основну думку, задум, наявність двох і більше речень, зв'язність, завершеність; поділ його на мікротеми й абзаци, а речення в тексті – на відоме й нове; лексико-граматичні засоби зв'язку речень у тексті, зокрема синоніми, повтори, спільнокореневі слова, службові і вставні слова, єдність видо-часових форм дієслів-присудків, займенники, числівники; види речень за метою висловлювання; типи текстів – розповідь, опис, роздум; їхні структурні особливості: наявність зачину, основної частини і кінцівки, послідовність викладу змісту; послідовний і паралельний зв'язки речень у тексті.

У восьмих – дев'ятих класах під час вивчення розділу «Синтаксис і пунктуація» школярі поглиблюють отримані в попередні роки знання, удосконалюючи вміння й навички визначати причиново-наслідкові зв'язки у тексті; складати діалогічні й монологічні тексти певного типу і стилю мовлення відповідно до задуму, комунікативної мети, застосовуючи риторичні засоби для привернення уваги до адресата повідомлення й упорядковуючи дібрані відомості в логічній послідовності; складати й розігрувати діалоги відповідно до запропонованої ситуації спілкування і запитань, досягаючи комуніка-

тивної мети; забезпечувати зв'язність тексту, добираючи відповідні мовні засоби; правильно будувати висловлювання й тексти на певну соціокультурну тему, вдосконалюючи їхню структуру й зв'язність викладу думок, використовуючи вивчені засоби зв'язку речень, добираючи із синонімів найбільш відповідні обраному стилю й ситуації спілкування, використовуючи синтаксичні засоби привернення уваги слухачів та вираження особистого ставлення до висловлюваного; конструювати тексти на певну тему, доцільно розподіляючи їх на складні синтаксичні цілі й абзаци відповідно до комунікативного задуму, використовуючи членування речень на відоме й нове для забезпечення оптимальної зв'язності текстів [11].

У процесі вивчення синтаксису в школі, особливо десятих – одинадцятих класах, комунікативно-прагматичний аспект тісно пов'язаний із стилістичним, завдяки чому учні набувають компетентностей визначати стилістичну роль синтаксичних одиниць, складати усні чи письмові висловлювання, твори різних стилів, жанрів і типів мовлення на певну соціокультурну тему відповідно до ситуації спілкування й комунікативного завдання, використовуючи виражальні можливості різних типів речень [12].

Безумовно, майбутній учитель-словесник повинен володіти не лише глибокими теоретичними знаннями синтаксису, а й методикою викладання такого розділу в шкільному курсі української мови. Для цього необхідно насамперед ґрунтовно вивчити мету, завдання, структуру й зміст *Програми для загальноосвітніх навчальних закладів*, яка передбачає пріоритетним формування мовленнєвих компетентностей учнів – вироблення здатності вільно й комунікативно виправдано (доцільно) користуватися засобами мови в усіх видах мовленнєвої діяльності (авдіювання, читання, говоріння, письмо) за різних життєвих обставин (мовленнєва змістова лінія), а робота над мовною теорією – фонетикою, лексикологією, граматику, правописом, стилістикою (мовна змістова лінія) має бути підпорядкована інтересам розвитку мовлення [11; 12]. Взаємодія двох основних змістових ліній – мовної та мовленнєвої – визначає структуру й зміст вивчення усіх розділів мовознавства загалом і синтаксису зокрема в шкільному курсі української мови. Під час вивчення синтаксису на рівні основної і старшої школи (із п'ятого по одинадцятий клас) передбачено систематичне використання у процесі опрацювання мовної змістової лінії (структурно-семантичних типів речень

і словосполучень, складних синтаксичних цілих, засобів вираження членів речення і способів їх синтаксичного зв'язку тощо) внутрішньо-предметних зв'язків із лексикою, фразеологією, морфологією, культурою мовлення, риторикою і стилістикою, а також текстом, на рівні якого вдосконалення мовленнєво-комунікативних умінь і навичок учнів із безпосереднім виходом на мовленнєву практику є набагато ефективнішим. Така система навчання, безперечно, долає недоліки традиційного лінійного викладу навчального матеріалу й уможливорює систематичний і різнобічний мовленнєвий розвиток школярів упродовж усього шкільного курсу української мови.

Отже, основними напрямками формування синтаксичних компетентностей школярів є правильність і комунікативна доцільність мовлення. Якщо в середніх класах більшу увагу слід приділяти вивченню синтаксичних і пунктуаційних норм літературної мови, то у старших – мотивованому використанню різнотипних синтаксичних одиниць відповідно до комунікативної мети й стилю спілкування. Для цього здобувачів освіти потрібно навчити обирати з-поміж декількох нормативних синтаксичних синонімів найдоцільніші для конкретної мовленнєвої ситуації. Знання синтаксичної синонімії, пов'язаної з можливістю передавати певну думку, зміст різними формальними засобами, і вміння вживати в різних стилях і жанрах мовлення найбільш вдалі словосполучення, різні за будовою й метою висловлювання речення із ряду синонімічних передбачено шкільною програмою під час вивчення кожної теми.

Об'єктами вивчення школярів є синонімія словосполучень різної будови, членів речення (синтаксичних словоформ, приєднаних конструкцій), двоскладних й односкладних, повних і неповних речень, рядів однорідних членів, вставних слів і речень, простих речень з відокремленими членами і складних речень, різних способів передачі прямої мови, складносурядних, складнопідрядних і безсполучникових складних речень, різних видів сполучників тощо. У процесі вивчення синтаксису учень повинен навчитися знаходити відповідні речення у тексті, правильно їх інтонувати й розставляти розділові знаки, виявляти й виправляти помилки, самостійно конструювати словосполучення і речення різних видів, зокрема й синонімічні, аналізувати та оцінювати виражальні можливості синтаксичних одиниць у різностильових текстах, будувати власні висловлювання, використовуючи виражальні можливості речень різних типів в усному і писемному мовленні.

Міжпредметні зв'язки синтаксису української мови з національною літературою, історією та культурою, суспільствознавством, етикою тощо втілює соціокультурна змістова лінія, «покликана забезпечувати системність патріотичного, морального, естетичного виховання учнів, реалізовувати завдання соціалізації шкільної молоді, бути орієнтиром у спрямуванні навчання на оволодіння всіма ключовими компетентностями» [12, с. 4]. Вдало дібрані вчителями-словесниками різностильові тексти відповідної тематики, зокрема про загальнолюдські й національні духовно-культурні цінності, моральні норми, слугуватимуть не лише як дидактичний матеріал для мовної і мовленнєвої змістових ліній, а й уможливллять формування соціокультурних компетентностей здобувачів освіти завдяки комплексу завдань щодо ідейно-тематичного спрямування їх змісту.

Отже, в умовах оновленої освітньої парадигми належному формуванню культуромовних компетентностей майбутніх учителів-словесників й учнів закладів загальної середньої освіти сприятиме інтеграція системно-описового (структурного), когнітивно-семантичного, комунікативно-прагматичного, інтонаційно-пунктуаційного, експресивно-стилістичного, дискурсивного й інших підходів у навчанні синтаксису української мови із обов'язковим залученням внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків. Перспективним у цьому плані є дослідження специфіки формування культуромовних компетентностей здобувачів освіти засоби морфології та словотвору.

Література

1. Вітюк В. В., Лякішева А. В. Інтелектуальні карти як засіб формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Т. 74. № 6. С. 111–126. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3224> (дата звернення: 17.01.2020).
2. Голуб Н. Навчання синтаксису учнів 8–9 класів: аналітичний аспект. *Українська мова і література у школі*. 2015. № 5/6. С. 2–6.
3. Донченко Т., Луценко В. Інтеграція системно-описового, функціонально-стилістичного і комунікативно-діяльнісного підходів до вивчення української мови. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 3. С. 5–9.
4. Єрмоленко С. Я. Функціональний підхід у методиці навчання української мови (на рівні синтаксису). *Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2017. № 2 (19). С. 111–118.

5. Кухарчук І. О. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису у фаховій підготовці вчителя-словесника. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 2. С. 50–54.
6. Межов О. Г. Сучасні підходи до вивчення категорії звертання в курсі «Синтаксис української мови» для студентів-філологів. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. Київ : НаУКМА, 2019. Вип. 5. С. 170–185.
7. Омельчук С. А. Формування мовленнєвокомунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2003. 20 с.
8. Пентелюк М., Гнаткович Т. Психологічні засади компетентнісного підходу до вивчення синтаксису. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 64. С. 88–94.
9. Романовський О. Г., Гриньова В. М., Резван О. О. Ментальні карти як інноваційний спосіб організації інформації в навчальному процесі вищої школи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Т. 64. № 2. С. 185–196. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2187> (дата звернення: 16.01.2020).
10. Сидоренко В. В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 1. С. 7–19.
11. Українська мова. 5–9 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 17.01.2020).
12. Українська мова. 10–11 класи (рівень стандарту): програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 17.01.2020).
13. Шевцова Л. С. Використання синтаксичного матеріалу в процесі розвитку зв'язного мовлення. *Педагогічна Житомирщина*. 2010. № 5–6. С. 16–18.

References

1. Vitiuk V. V., Liakisheva A. V. Intelktual'ni karty yak zasib formuvannya pravopysnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly [Intellectual maps as a means of spelling competence development of elementary school teachers]. In: *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya*, 2019, vol. 74, no. 6, pp. 111–126. Available at: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3224>. (in Ukrainian).
2. Holub N. Navchannia syntaksysu uchniv 8–9 klasiv: analitychnyi aspekt [Teaching syntax to students in grades 8–9: an analytical aspect]. In: *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 2015, no. 5/6, pp. 2–6. (in Ukrainian).

3. Donchenko T., Lutsenko V. Intehratsiya systemno-opysovoho, funktsional'no-stylistychnoho i komunikatyvnodiyal'nisnoho pidkhodiv do vyvchennya ukrayins'koyi movy [Integration of the systemdescriptive, functional-stylistic and communicativeactivity approaches to learning of the Ukrainian language]. In: *Ukrains'ka mova i literatura v shkoli*, 2005, no. 3, pp. 5–9. (in Ukrainian).
4. Yermolenko S. Funktsional'nyy pidkhid u metodytsi navchannya ukrayins'koyi movy (na rivni syntaksysu [Functional approach to the methodology of teaching the Ukrainian language (at the level of syntax)]. In: *Naukovyy visnyk melitopol's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohika*, 2017, no. 2 (19), pp. 111–118. (in Ukrainian).
5. Kukharchuk I. O. Komunikatyvno-dialnisnyi pidkhid do vyvchennya syntaksysu u fakhovii pidhotovtsi vchytelya-slovesnyka [Communicative-activity approach to the study of syntax in the professional training of teachers-vocabulary]. In: *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 2005, no. 2, pp. 50–54. (in Ukrainian).
6. Mezhev O. Suchasni pidkhody do vyvchennya katehoriyi zvertannya v kursi «Syntaksys ukrayins'koyi movy» dlya studentiv-filolohiv [Modern approaches to studying of the category of address in the course «Syntax of the Ukrainian language» for Philology students]. In: *Language: Classic – Modern – Postmodern*, 2019, no. 5, pp. 170–185. (in Ukrainian).
7. Omel'chuk S. A. Formuvannya movlennyevokomunikatyvnykh umin' uchniv osnovnoyi shkoly na zavershal'nomu etapi vyvchennya syntaksysu [Formation of speechcommunicative skills of primary school students at the final stage of studying syntaxauthor's abstract]. Extended abstract of PhD dissertation: [Theory and methods of teaching (Ukrainian language). Kyiv, 2003. 20 p. (in Ukrainian).
8. Penteliuk M. I., Hnatkovich T. D. Psykholohichni zasady kompetentnisnoho pidkhodu do vyvchennya syntaksysu [Psychological foundations of competence approach to the studying of the syntax]. In: *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky*. 2013, issue 64, pp. 88–94. (in Ukrainian).
9. Romanovskiy O. G., Grineva V. M., Rezvan O. O. Mental'ni karty yak innovatsiynyy sposib orhanizatsiyi informatsiyi v navchal'nomu protsesi vyshchoyi shkoly [Mental maps as an innovative way of the information organization within the higher education process]. In: *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya*, 2018, vol. 64, no. 2, pp. 185–196. Available at: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2187>. (in Ukrainian).
10. Sydorenko V. V. Linhvodydaktychni zasady navchannya syntaksysu y punktuatsiyi ukrayins'koyi movy uchniv 8-9 klasiv v umovakh onovlenoyi osvitynoyi paradyhmy [Linguodidactic principles of teaching syntax and punctuation of the Ukrainian language for students of grades 8–9 in conditions of renewed educational paradigm]. In: *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 2015, no. 1, pp. 6–13. (in Ukrainian).
11. *Ukrains'ka mova. 5–9 klasy: prohrama dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv*. [Ukrainian language. Grades 5–9: a program for secondary schools].

Available at: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>. (in Ukrainian).

12. Ukrayins'ka mova. 10–11 klasy (riven standartu): prohrama dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv. [Ukrainian language. Grades 10–11: a program for secondary schools]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>. (in Ukrainian).
13. Shevtsova L. S. Vykorystannya syntaksychnoho materialu v protsesi rozvytku zvyaznoho movlennya. Pedahohichna Zhytomyrshchyna. [Use of syntactic material in the process of developing coherent speech]. In: *Педагогічна Житомирщина*, 2010, no. 5–6, pp. 16–18. (in Ukrainian).

Oleksandr Mezhev, Oksana Mezhova. Formation of Cultural-Language Competencies of Future Language and Literature Teachers and Schoolchildren by means of Ukrainian Language Syntax. The article provides a comprehensive analysis of the main approaches and tools for teaching the syntax of the Ukrainian language in higher and secondary school, which contribute to the formation of cultural competences of future language and literature teachers and students of general secondary education. In the conditions of the renewed educational paradigm proper formation of cultural-language competences of applicants of higher and secondary education will be provided by integration of system-descriptive (structural), cognitive-semantic, communicative-pragmatic, intonation-punctuation, expressive-stylistic, discursive and other approaches while learning Ukrainian language syntax with obligatory involvement of intra-subject and inter-subject relations. The formal aspect of the study of syntax is based on the description of the structural types of the sentence, its formal-grammatical structure, syntactic connections and the main and secondary members of the sentence distinguished on their basis. The cognitive-semantic aspect is based on the relationship of language and thinking with extraverbal reality, as well as the cognitive function of language. Students should be aware of the logical and semantic relationships between the components of a simple and complex sentence. Intonation-punctuation aspect must accompany the study of structural and semantic features of sentences of different types, because spelling competencies are the basis of the culture of written speech of the individual, and intonation competencies are the basis of the oral speech of the individual. The communicative-pragmatic aspect of the sentence is directed to the sphere of speech and is connected with the main function of language – communicative. It involves the study of sentences types for the purpose of utterance, their actual division, classification and structure of speech acts in accordance with the communicative intention of the speaker. The stylistic aspect allows the use of expressive possibilities of different types of sentences in the texts of all speech styles. The study of the specifics of the formation of cultural and linguistic competencies of students by means of morphology and word formation is promising.

Key words: cultural competence, syntax, Ukrainian language, language and literature teacher, student, cognitive-semantic, communicative-pragmatic, intonation-punctuation, expressive-stylistic, discursive aspects.

Межов Олександр Григорович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; <https://orcid.org/0000-0002-5299-417X>; mezhov@ukr.net

Межова Оксана Володимирівна – викладач-методист вищої категорії, Волинський фаховий коледж Національного університету харчових технологій